AYDINLANMANIN TÜRKÇESİ:

CUMHURİYET, MODERNLEŞME VE DÖNÜŞÜM

Editör:
Dr. Öğr. Üyesi Taner Bulut

BİDGE Yayınları

Aydınlanmanın Türkçesi: Cumhuriyet, Modernleşme ve Dönüşüm

Editör: DR. ÖĞR. ÜYESİ TANER BULUT

ISBN: 978-625-8821-78-9

1. Baskı
Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL
Yayınlama Tarihi: 2026-08-12
BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374
Yayın hakları © BİDGE Yayınları
www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com
Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.
Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya / Ankara

BÖLÜM 3

CUMHURİYET VE TOPLUMSAL YAPI: KAMUSAL ALANDA KADIN VE MODERNLEŞME

Ahmet YILMAZ[1]

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu getiren süreç yalnızca siyasi bir iktidar değişimini içermiyordu. Bu süreç toplumun birçok açıdan yeniden örgütlenmesini de beraberinde getirdi (Sünbüloğlu, 2013). Gündelik yaşamın derinliklerine kadar inen bu dönüşüm hukuki düzenlemeler, eğitim reformları ve kültürel pratikler aracılığıyla gerçekleştirildi. Ayrıca bireyin devletle ve toplumla kurduğu ilişkiyi de köklü biçimde yeniden biçimlendirdi. Temelde monarşiye dayalı imparatorluktan halk egemenliğine dayalı ulus-devlete geçiş, toplumsal dönüşüme dayalı devrimleri zorunlu kıldı ve bu devrimler, demografik homojenleştirmeden dil reformuna, alfabenin değiştirilmesinden takvim ve ölçü birimlerinin yeniden düzenlenmesine kadar uzanan geniş bir alana yayıldı. Bu devrimlerin ve değişimlerin kesişim noktasında ise kadın meselesi hem toplumsal hem de ideolojik açıdan belirleyici bir işlev üstlendi.

[1] Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Orcid: 0000-0002-6673-7844.

Toplumsal rollerin yeniden tanımlandığı ve kimlik inşasının yeni bir dönemece girdiği bu sürecin en görünür ve en tartışmalı alanlarından birini kadın sorunu oluşturuyordu. Cumhuriyet modernleşmesinde kadın aktif bir özne idi (Kandiyoti, 1996). Ulusun yurttaşlarını verimli bir şekilde yetiştirecek güçlü bir temsil aracı olarak kurgulanıyordu (Öztan, 2013). Özellikle O, artık kamusal alana çıkan, eğitim gören, çalışan, siyasi haklarını kullanan bir figürdü. Dolayısıyla bundan sonra modernleşmenin hem tesis edilmesinde hem de meşrulaştırılmasında kritik bir rol oynayacaktı. Bu nedenle genç Cumhuriyet için kadının kamusal alandaki varlığı, dar anlamıyla bir toplumsal değişimi değil, geniş anlamıyla bir uygarlık projesinin somutlaşmasını ifade ediyordu (Kandiyoti, 1996). Türk devrimi, beraberinde kadın kimliğinin de dönüştürülmesini getirecekti.

Yeni Türkiye'nin, Batılı ulus-devletleri aşılması gereken modeller olarak temel alan ideolojik yapısı içinde kadını hem etkin bir aktör hem de modernleşmenin işlevsel bir unsuru olarak konumlandırıyordu. Bu modernleşme projesi içerisinde toplumsal ilerlemenin sembolü hâline getirilen "*modern Türk kadını*" ya da o dönemin tabiriyle "*asri Türk hanımı*" figürü ile bu figürün hangi sınırlar içinde tanımlanacağını belirleyen devlet aklı arasındaki ilişki de, Cumhuriyet dönemi toplumsal cinsiyet politikalarını ayırt edici kılan temel gerilim alanını oluşturuyordu (Toprak 2015). Kemalizm'in laiklik, halkçılık ve milliyetçilik ilkeleri doğrultusunda biçimlenen modernleşme anlayışı, kadının kamusal alana katılımını teşvik ederken, bu katılımı aynı zamanda belirli ideolojik çerçevelerle erkek denetimi altına da alıyordu (Öztan, 2013). Üstelik bu yaklaşım, kadınların özgürleşmesini feminist bir hak talebinden ziyade ulusal kalkınmanın zorunlu bir unsuru olarak görmekteydi. Bu tercih, yalnızca söylemsel bir farklılık olarak değil, gerçekleştirilen reformların kapsamını ve sınırlarını belirleyen yapısal bir nitelik olarak vücut buluyordu (Bulut, 2025a).

Bu bölüm, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel süreklilik ve kopuşlar çerçevesinde, kadının kamusal alandaki konumunu tarihsel bir bakışla ve toplumsal açıdan yeniden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Geç Osmanlı modernleşmesinden kalan miras, Cumhuriyet rejiminin ideolojik temelleri ve hayata geçirilen reformların pratik sonuçları birlikte ele alınarak, modernleşme sürecinin çelişkili niteliği mercek altına alınacaktır. Çalışmanın merkezinde de şu soru yer almaktadır: Cumhuriyet modernleşmesi, kadını kamusal alana dâhil ederken hangi koşulları ve sınırları tesis etmiş, bu sürece hangi ideolojik anlamları yüklemiştir? Bu soruya verilecek yanıt, modernleşmenin özgürleştirici iddiaları ile denetim mekanizmaları arasındaki hassas dengeyi görünür kılmayı da mümkün kılacaktır.

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın

1.1. Geç Osmanlı Modernleşmesinin Kadın Politikaları

Türkiye'de kadının kamusal alanla kurduğu ilişki 1923 sonrasına indirgenemeyecek kadar eski ve katmanlıdır (Altunbay, 2013). Bu ilişkinin hem Tanzimat'a uzanan tarihsel sürekliliği hem de Cumhuriyet reformlarının üzerinde yükseldiği toplumsal ve düşünsel zemini bulunmaktadır (Kurnaz, 1991).

Geç Osmanlı döneminde modernleşme çabalarının ivme kazanmasıyla, kadın sorunu da bu dönüşümün merkezine yerleşti ve Cumhuriyet'e devrolan önemli bir birikim üretti. Bu nedenle Cumhuriyet'in toplumsal cinsiyet üreten politikalarını sağlıklı biçimde değerlendirebilmek için Osmanlı reform süreçleri içerisinde kadın hareketinin gelişimini ve bu süreçte ortaya çıkan erken feminist farkındalığı daha geniş bir tarihsel bağlam içinde ele almak gereklidir.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ve onu izleyen 1856 tarihli Islahat Fermanı, Osmanlı toplumunu Batılı normlara yaklaştırmayı hedefleyen kapsamlı bir dönüşüm programının parçası

olmuştur. Bu reform sürecinin bir parçası olarak kız çocuklarına yönelik ilk rüştiye okullarının açılmasıyla kadın eğitimi de ilk kez merkezi bir devlet politikası hâline gelmiştir. 1858'de kız rüştiyelerinin yaygınlaşmasının ardından 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kız eğitimi kurumsal bir çerçeveye kavuşturuldu (Kurnaz, 1991). 1880'li yıllara gelindiğinde de kız öğretmen okulları olan Darülmuallimat'ların çoğalması, bu alandaki sistematikleşmeyi açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler modernleşen devletin eğitimli kadınını inşa ediyordu ve Osmanlı modernleşmesinin en görünür simgelerinden biri olarak da bu özelliği öne çıkmaya başlamıştı (Odyakmaz, 1998).

Ne var ki kadın eğitimine dair hâkim anlayış, kadını özerk ve bağımsız bir birey olarak güçlendirmekten ziyade, onu "iyi anne" ve "iyi eş" olarak yetiştirmeyi amaçlıyordu (Kurnaz, 1991). Eğitim reformları, kadını geleneksel aile içi konumundan koparmak yerine, bu konumu modern değerlerle yeniden tanımlamaya odaklanıyordu. Cumhuriyet de kadının kamusal görünürlüğü ile toplumsal rolünün ideolojik sınırlandırılması arasındaki bu gerilimi miras alacak ve modernleşme politikalarına yansıtacaktır.

Osmanlı döneminin son çeyreğinde kız okullarının sayısının belirgin bir şekilde artması, toplumsal yapıda kayda değer sonuçlar doğurmaya başladı. Örneğin kadınlar 1870'lerde kurulan Darülfünun'da başlangıçta eğitim göremezlerken, 1914 yılında hem kadınların eğitim seviyelerinin artması ve hem de savaş koşullarında artan eğitimli kadın ihtiyacının da etkisiyle İnas Darülfününu kuruldu (Kurnaz, 1991). Böylece kadınların yükseköğretime ilk kez kurumsal düzeyde erişebilmesine imkân tanınmış oldu. Kısa süreli bir deneyim olarak kalan bu kurum karma bir üniversite modeli haline gelemedi. Fakat kadınların akademik alana dâhil olmasının önünü açan simgesel bir eşik olması bakımından kadınların entelektüel kamusal alana girişinin öncü örneklerinden biri olarak özel önem kazandı.

Osmanlı kadın hareketinin en yoğun ve dinamik dönemi hiç şüphesiz ki 1908 yılında Kanunu Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesiyle başlayan II. Meşrutiyet yılları oldu (Kurnaz, 1991). I. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 yılına kadarki bu süreçte Kadın, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Demet* ve özellikle *Kadınlar Dünyası* gibi yayınlar etrafında kadınların aktif biçimde katıldığı yeni bir kamusal tartışma zemini oluştu. Bu yayınlar, kadınların eğitim, aile ve toplumsal konumuna dair meselelerin yanı sıra siyaset, toplumsal düzen ve vatan savunması gibi dönemin öne çıkan konularında da söz söylemelerini ve görünür olmalarını mümkün kılmıştı.

Aynı dönemde Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti başta olmak üzere, çok sayıda kadın derneğinin kurulması, kadınların örgütlü bir kamusal aktör olarak görünürlük kazanmasını sağlayan etkenlerden sayılabilir. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın yarattığı demografik ve ekonomik zorunluluklar da kadınların kamusal alandaki rollerini daha da genişleten koşullar yarattı. Erkek nüfusun cephelerde bulunması kadınların fabrikalarda, bürolarda ve hastanelerde emek gücüyle var olmalarını sağlamış; böylece kadın emeğinin kamusal meşruiyeti önemli ölçüde güçlenmiştir (Kurnaz, 1991). Savaş koşullarının dayattığı bu istihdam biçimleri, geçici bir düzenleme olarak kalmamış ve hem savaş sonrasında hem de Cumhuriyet döneminde etkisini sürdürecek yeni toplumsal kabullerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönemin dikkat çeken kadın figürleri arasında Nezihe Muhiddin, Halide Edip Adıvar ve Ulviye Mevlan gibi entelektüel isimler öne çıkmaktadır. Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türk Kadınlar Birliği'ni hayata geçirerek kadınların siyasal haklarını örgütlü ve tutarlı bir biçimde savunan öncü bir isim oldu (Davutoğlu, 2015). Sadece bir eylemci değil, aynı zamanda güçlü bir örgütleyici, etkili bir yönetici ve düşünsel üretimiyle dönemin en etkili kadın aktörlerinden biri olarak kabul edilen Muhiddin, Cumhuriyet döneminde yeni rejim ile yaşadığı

çatışmalara rağmen simgesel bir konuma yerleşmiştir. Türk Kadınlar Birliği'nin Cumhuriyet döneminde kapatılması ve Muhiddin'in kamusal-siyasal alandan uzak kalmak durumunda kalması, devletin feminist siyasete karşı gösterdiği sınırlı hoşgörünün erken ve çarpıcı bir örneği olacaktır (Sancar, 2014).

Halide Edip Adıvar ise gerek edebî eserleri gerekse Millî Mücadele sürecinde üstlendiği aktif rollerle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminin en güçlü simgesel kadın figürlerinden biri olarak öne çıktı. *Sinekli Bakkal*, *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye* gibi eserlerinde kadın kimliğini hem bireysel bir deneyim hem de ulusal bir sorumluluk alanı olarak kurguladı. Böylece kadın öznesini modernleşme ve ulus inşası süreçlerinin merkezine yerleştirdi. Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da halka hitap eden konuşmalar yapması, cephe gerisinde ve kimi zaman fiilen askerî faaliyetlere katılması, onun siyasal ve kamusal görünürlüğünü pekiştiren etkenler oldu. Ancak ilerleyen dönemde Mustafa Kemal Atatürk ile yaşadığı ideolojik ayrışma, Halide Edip'i yalnızca Cumhuriyet modernleşmesinin bir parçası değil, aynı zamanda bu projenin sınırlarını ve yönelimlerini sorgulayan eleştirel bir aktör olarak konumlandıracaktır (Toprak, 2015).

Ulviye Mevlan ise *Kadınlar Dünyası* dergisi etrafında şekillenen mücadele pratiğiyle Osmanlı feminizminin kurucu ve en etkili seslerinden biri olarak kabul edilmektedir (Çakır, 2018). Bu öncü isimleri bir araya getiren ortak nokta, kadının varlığının yalnızca özel alanla sınırlanamayacağını; toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamın tüm boyutlarında söz ve hak sahibi olması gerektiğini savunmalarıdır. Geç Osmanlı döneminde ortaya çıkan bu düşünsel ve örgütsel birikim, Cumhuriyet reformlarının salt yukarıdan dayatılan bir devlet projesi olmadığını; aksine, toplumun belirli bir kesiminde karşılığı ve öncülleri olan daha geniş bir dönüşüm sürecine yaslandığını da açık biçimde ortaya koymaktadır. Buna rağmen kadın haklarının kazanımına dair talepleri dile getiren

toplumsal tabakanın Cumhuriyet dönemi kazanımlarına ne ölçüde etki ettiği ve bu kazanımların neresinde bulunduğu hala tartışma konusudur (Sancar, 2014).

1.2. Cumhuriyet Modernleşmesine Devreden Miras

Cumhuriyet'in "Kadın Sorunu" çerçevesinde Osmanlı modernleşmesinden devraldığı en belirleyici ideolojik kimlik, "vatanperver annelik" ya da Cumhuriyet döneminde aldığı şekliyle "cumhuriyetçi annelik" idealidir. Bu anlayış içerisinde kadın, yalnızca biyolojik bir fonksiyonla tanımlanan anne olmaktan çıkarılarak, ulusal kimliğin, ahlaki değerlerin ve ideolojik yönelimlerin yeni kuşaklara aktarılmasında merkezi bir özne olarak yeniden inşa edildi (Altunbay, 2013). Osmanlı'nın son döneminde özellikle savaş koşullarının yarattığı zorunluluklarla hayata geçirilen uygulamalar ve kadınların işgücüne katılması, bu idealin somutlaşmasını sağladı (Toprak, 2015). Bu ideal, kadının eğitimini ve kamusal hayata katılımını bireysel bir hak talebinden çok, ulusun geleceği açısından zorunlu bir görev olarak tanımlamaktaydı. Böylece kadınların kamusal alandaki varlığını mümkün kılan ve önlerindeki engelleri kaldıran güçlü bir meşrulaştırma zemini sunulurken, kadın özgürleşmesinin hangi sınırlar içinde kabul edileceği de dolaylı biçimde tayin ediliyordu.

Osmanlı döneminde eğitim alanında atılan adımlar, Cumhuriyet'in eğitim reformlarının önünü açmıştır denilebilir. 1923'te ülkede hâlihazırda eğitim almış, meslek sahibi ve kamusal alanda faaliyet gösteren bir kadın kuşağı bulunuyordu. Bu kuşak hem Cumhuriyet reformlarının ilk uygulayıcıları hem de yeni "modern kadın" imgesinin somutlaşmasına katkıda bulunan öncü figürler olarak tarihsel bir köprü işlevi görecekti. Modern kadın bir anlamda Cumhuriyet rejiminin görünümünü oluşturuyordu (Ak, 2016). Örneğin, Osmanlı dönemi kadın öğretmenleri, yeni Cumhuriyet'in ilk öğretmen nesline dönüşmüş; hekimler,

bürokratlar ve sanatçılar ise yeni toplumun kurucu kadro kimliğini üstlenmiştir. Osmanlı eğitim reformlarının özneleri olmalarına rağmen, Cumhuriyet devrimlerini sahiplenmişler ve temsil eden nesil haline gelmişlerdir.

Yine de 1923'te gerçekleşen devrimin, pek çok anlatıda "mutlak bir başlangıç ânı" olarak ele alınmasının Osmanlı döneminde oluşan birikimi gölgede bırakan ve Cumhuriyet reformlarını tarihsel bağlamından kopuk bir kurucu irade miti etrafında yücelten bir okuma tarzı olduğunu vurgulamak gerekir. Oysa Osmanlı reform sürecinin, erken feminist düşüncenin ve kadın örgütlenmelerinin oluşturduğu toplumsal ve düşünsel altyapı olmaksızın, Cumhuriyet'in kısa sürede bu denli kapsamlı bir modernleşme hamlesi gerçekleştirmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle süreklilik ve kopuşun birlikte ele alınması, Cumhuriyet modernleşmesini hem tarihsel gerçekliğine daha sadık hem de analitik açıdan daha verimli bir çerçevede değerlendirme olanağı sunmaktadır.

2. Cumhuriyet Modernleşmesinin İdeolojik Çerçevesi

2.1. Ulus-Devlet İnşası ve Toplumsal Mühendislik

Türkiye Cumhuriyeti, ulus-devlet anlayışını merkeze alan bütüncül bir toplumsal dönüşüm projesi olarak şekillenmiştir. Bu projenin hayata geçirilmesinde, Milli Mücadele'den itibaren Türk gençliği "kurucu ruhun taşıyıcısı" olarak belirleyici bir rol üstlenmiştir (Çelik, 2025). Ulusal egemenlik anlayışına dayanan ve halkçılık, laiklik ve eşit yurttaşlık ilkeleri üzerine inşa edilen bu proje, birey ile devlet arasındaki ilişkiyi temelden yeniden tanımlamayı hedeflemiştir. Bir modern devlet olarak yurttaşları ile doğrudan bağ kurmak istemiş; yurttaşları ile arasındaki geleneksel ve hiyerarşik aracıları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Onlarla kurduğu daha evrenselci bağlarla tüm kalkınma güçlerini etkin hale

getirmek istemiştir (Kandiyoti, 1996). Aşiret, toprak ağalığı ve tarikat gibi bu aracı yapılarla da çatışması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Halkçılık, sınıfsal ya da zümresel ayrıcalıkları reddederek tüm yurttaşları siyasal ve hukuki açıdan eşit bir düzlemde konumlandırmayı amaçlamıştır. Laiklik ilkesi ise dinin kamusal alandaki belirleyici rolünü geri plana iterek devletin her türlü politikasından dini referanslara başvurmasına ve dini bir meşruiyet aracı olarak kullanmasına son vermeyi hedeflemiştir. Bu ideolojik yeniden yapılanma, doğal olarak mevcut toplumsal cinsiyet düzenini (Bulut, 2025b) de doğrudan etkilemiş; dinin kamusal alandan çekilmesiyle birlikte aile hukuku, miras düzenlemeleri ve kadının toplumsal statüsü gibi alanlarda köklü dönüşümlerin önü açılmıştır. Böylece Cumhuriyet'in kurucu ilkeleri, yalnızca siyasal yapıyı değil, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin dayandığı normatif çerçeveyi de yeniden biçimlendirmiştir.

Laikliğin toplumsal cinsiyet düzeniyle olan bağı, Cumhuriyet modernleşmesini çözümlemede temel bir analitik odak noktası sunmaktadır. Osmanlı hukuk sisteminde kadın-erkek ilişkilerini belirleyen şeriat temelli düzenlemeler; miras, boşanma ve kamusal yaşama katılım gibi alanlarda yapısal eşitsizlikler üretmekteydi. Cumhuriyet'in laikleşme hamlesi, bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını zorunlu kılan bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmiştir. Ancak laikliğin işlevi yalnızca özgürleştirici bir düzenleme olarak değil, aynı zamanda Batı medeniyetine eklemlenme iddiasının sembolik bir göstergesi olarak da değerlendirilmelidir. Bu bağlamda kadın üzerinden yürütülen laikleşme siyaseti, iç hukuki reformların ötesinde, uluslararası kamuoyuna sunulan güçlü bir ilerleme ve uygarlık anlatısının merkezî unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Bu bağlamda en belirgin hukuki kırılma, 1926 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren Medeni Kanun ile oldu (Altunbay, 2013). İsviçre Medeni Kanunu esas alınarak hazırlanan bu düzenleme; çok

eşliliği ve erkeğe tanınan tek taraflı boşanma hakkını ortadan kaldırdığı gibi miras hukukunda kadın ve erkek arasında hukuki eşitliği de tesis ediyordu (Mumcu, 1998). Ayrıca evliliği ise dinsel bir ritüel olmaktan çıkararak devletin tanıdığı sivil bir sözleşme haline getirmekteydi. Böylece devlet, din teması ile topluma ait olan meşruiyet kazandırma yetkisini hukuk yolu ile meşruiyet kazandırma yetkisi ile doğrudan kendi eline almış bulunuyordu ve Şer'i hükümlerin getirdiği kadın-erkek eşitsizliği büyük oranda son buluyordu. Aile yapısında gerçekleştirilen bu köklü yeniden tanımlama, salt teknik bir hukuki reformun ötesinde, toplumsal cinsiyet ilişkilerini dönüştürmeyi hedefleyen ideolojik bir müdahale niteliği olarak da görülmelidir. Medeni Kanun'un kabulü aynı zamanda Osmanlı hukuk düzeninin temel referansı olan İslam fıkhının kamusal düzenleyici rolünden dışlanmasını simgeleyen güçlü bir kopuş anlamına geliyordu (Saygın, 1998). Bu nedenle söz konusu düzenleme, yalnızca hukuki sonuçlarıyla değil, taşıdığı derin ideolojik ve simgesel anlamıyla da özgün bir yere sahipti (Gören, 1998).

Bununla birlikte Medeni Kanun'u yalnızca kadınlar açısından tam anlamıyla özgürleştirici bir metin olarak değerlendirmek eksik bir okuma olacaktır (Velidedeoğlu, 1970). Medeni Kanun, kadını hukuken tanınmış bir özne olarak kabul ederken, aile içindeki ikincil konumunu da belirli ölçüde sürdürerek geleneksel normlara da belli ölçüde yer veriyordu. Nitekim erkeğin "aile reisi" olarak tanımlanması ve kadının çalışma hayatına katılımının kocanın iznine bağlanması, reformun ilerletici hedefleriyle çelişen yapısal sınırlılıkları ortaya koymaktadır (Saygın, 1998). Bu durum, Cumhuriyet modernleşmesinin eşitlik ve özgürlük söylemine rağmen, patriyarkal (ataerkil) aile düzenini kökten dönüştürmek yerine onu, yeni ve modern bir çerçeve içinde yeniden üretme eğiliminin somut bir göstergesi olarak okunmalıdır. Diğer

taraftan toplumun daha ciddi direnç gösterdiği noktalarda taviz vermiş olmak biçiminde de değerlendirilebilir.

2.2. Kadın Üzerinden Modernlik İnşası

Cumhuriyet modernleşmesinin ideolojik kurgusunda kadın, güçlü ve sembolik bir temsil işleviyle merkeze yerleştirildi. Böylece Türk Devrimi içerisinde modernlik ile geri kalmışlık arasındaki ayrım, büyük ölçüde kadının bedeni, kıyafeti ve kamusal görünürlüğü üzerinden inşa edilecektir. Peçe ve çarşaf gibi kıyafetlerin kadınların tercihlerine sunulmadan zorunlu olarak kuşandırılması dinsel baskı ve toplumsal geri kalmışlığın işaretleri olarak anlamlandırılmaktaydı. Öncelikle kadının kendi kıyafetini belirleme konusunda ailenin, cemaatin ve toplumun baskılarından kurtulması uygarlığın ve modern yaşamın kodları olarak algılanıyordu. Bu durum da Batılı giyim tarzının ön plana çıkmasını pekiştiren bir süreç yaratmaktaydı (Kandiyoti, 1996).

Geleneksel giyim tarzının toplumsal zorlamayı ve baskıyı temsil etmesine karşın Batılı giyim biçiminin de bireysel ve özgür tercih olarak algılanmasındaki simgesel karşıtlıklar, modernleşme söyleminin siyasal ve kültürel hedeflerini görünür ve somut kılan temel araçlardan biri oldu (Bulut, 2025c). Bu çerçevede kadının kamusal görünümü, bireysel tercihin ötesine taşınarak kolektif biçimde üretilen, dolaşıma sokulan ve tüketilen ideolojik bir anlatının da merkezine yerleştirilmiş oluyordu.

"Modern Türk kadını" imgesi tam olarak bu bağlam içinde kurgulandı. Bu ideal; vatanperver, eğitimli, üretken, kamusal alanda aktif biçimde yer alan, laik yaşam tarzını benimsemiş ve ulusal kimlikle bütünleşmiş bir kadın figürünü temsil ediyordu (Toprak, 2015). Söz konusu imge, bir taraftan Osmanlı'daki geleneksel geçmişiyle mesafe almanın ve onunla sembolik bir hesaplaşmanın aracı olurken, diğer taraftan Türkiye'nin Batılı devletler karşısında ve Batıya rağmen ulaştığı "uygarlık seviyesini" görünür kılan bir

işlevi üstlenmekteydi. Bu nedenle modern Türk kadınının kimliği, hem iç kamuoyuna yönelik ideolojik bir yönlendirme aracı hem de dış dünyaya dönük bir meşruiyet ve temsil unsuru olarak çift yönlü bir özellik sergiliyordu.

Bu ideal tipin oluşturulmasında beden politikaları merkezi bir rol üstlendi. Cumhuriyet modernleşmesi, kadın bedenini Batılılaşma ile Türk ulusal kimliği arasındaki gerilimin kesişim noktasına yerleştiriyordu. Türk Kadınından bir yandan ulusal kimliği temsil edecek ölçüde "millî" olması, diğer yandan Batı uygarlığının ölçütlerine uyum sağlayacak kadar "modern" görünmesi beklenmekteydi (Özer, 2009). Bu çift yönlü beklenti, modernleşme projesinin içsel çelişkilerini daha da belirginleştirerek kadını, bu çelişkilerin hem üretildiği hem de yönetilmeye çalışıldığı sembolik bir alana dönüştürüyordu. Bu yüzden modern Türk kadını tasarımı, cinsiyeti belli ama cinselliği belirsiz, vatan aşkını bireysel tutkularının önüne koymuş bir kimliğe yaslanmaktaydı (Sancar, 2014).

Modernliğin inşası süreci, yalnızca görsel ve bedensel temsillerle sınırlı bir alan olarak ele alınmamalıdır. Özellikle Türk Tarih Tezi çerçevesinde tarih anlatılarının ve eğitim müfredatının yeniden kurgulanması çerçevesindeki kapsamlı ideolojik kimlik inşası, modern Türk kadını figürünü tarihsel bir süreklilik ve uygarlık çerçevesi içinde konumlandırmaktaydı. Bu süreçte kadın, sadece Cumhuriyet modernleşmesinin bir sonucu olarak değil, Türk medeniyetinin kadim ve özgün bir öznesi olarak yeniden tanımlanıyordu. Özellikle kadının çağdaş normlar çerçevesindeki eşitlik talebi, İslam öncesi Türk toplumunda da "zaten öyle olduğu" tezi ile işleniyordu. Böylece modern Türk kadını hem çağdaşlaşmanın taşıyıcısı hem de ulusal tarih anlatısı içinde merkezi bir temsil figürü hâline getirilmiş oluyordu (Sancar, 2014).

3. Kamusal Alanda Kadının Konumlanışı

3.1. Eğitim Alanında

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında hayata geçirilen eğitim reformları, kadınların kamusal yaşama katılımını mümkün kılan en temel ve etkili araçlardan biri oldu (Altunbay, 2013). Cumhuriyet'in kurucu devrimleri kabul edilen 3 Mart 1924 devrimlerinden olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, tüm eğitim kurumlarını devlet denetimi altında birleştirerek medrese temelli, parçalı ve cinsiyete göre ayrışmış eğitim yapısını sona erdiriyordu (Yıldız, 2017). Bu düzenlemeyi izleyen süreçte ortaöğretim düzeyinde kız ve erkek öğrenciler için karma eğitim benimsendi ve ders programları da tüm yurttaşlar için ortak bir içerik etrafında yeniden düzenlendi. Eğitimin bu biçimde birleştirilmesi, yalnızca örgütsel bir reform olarak değil, devletin toplumsal cinsiyet eşitliğine dair yaklaşımını yansıtan ve yeni bir toplumsal düzen tasarımını ilan eden ideolojik bir ilke beyanı olarak da okunmalıdır. Çünkü bu devrim ile yalnızca farklı sınıflara ve toplumun farklı kesimlerine fırsat eşitliği tanınırken kadın ve erkek arasındaki fırsat eşitsizliği de sona ermiş oluyordu (Yılmaz, 2015).

Temel eğitim alanında gerçekleştirilen düzenlemeler, Cumhuriyet'in erken döneminde hem kapsam hem de içerik bakımından derin bir dönüşüme işaret etmektedir. 1923 yılında yaklaşık yüzde on beş düzeyinde seyreden genel okuryazarlık oranı, izleyen yıllarda belirgin bir yükseliş gösterdi ve kız çocuklarının eğitim sistemine katılımı da bu artışla paralel biçimde genişledi. Özellikle Harf Devrimi'nin ardından açılan Millet Mektepleri söz konusu olduğunda, kadınların okuma yazma öğrenmeye oldukça istekli oldukları tespiti oldukça yerindedir (Yıldız, 2017). Hem kadınların bu mekteplere olan ilgileri kendiliğinden gündemi işgal ettiği için gazete haberlerine konu oldular hem de bu ilgi, kadının

kamuoyunda görünür hale getirilmesinin sağlanmasının bir fırsatı olarak görülerek gündemde tutuldu.

Özellikle köy okullarının yaygınlaştırılması ve 1940'lı yıllarda uygulamaya konulan Köy Enstitüleri projesi, eğitim reformlarını kent merkezleriyle sınırlı bırakmama hedefinin somut ifadesi oldu. Köy Enstitülerinde yetiştirilecek kadın öğretmenlerin yalnızca eğitsel bir rol üstlenmekle kalmayıp aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitliği idealini kırsal alana taşıyan ve Cumhuriyet'in dönüştürücü iddiasını günlük hayat içinde görünür kılan önemli aktörler hâline gelmeleri amaçlanıyordu.

1933 Üniversite Reformu ile yükseköğretim alanında gerçekleştirilen dönüşüm ise Cumhuriyet döneminde daha da çarpıcı bir görünüm kazandı (Toprak, 2015). Yeniden yapılandırılan İstanbul Üniversitesi'nin kadın öğrencilere açılması, akademik alandaki cinsiyet temelli engellerin kaldırılması açısından kritik bir eşik oluşturdu. 1930'lu yıllardan itibaren kadın akademisyenler ve profesörler üniversite kürsülerinde yer almaya başladı. Bu öncü isimler kamuoyunda modernleşme hamlelerinin somut başarısı olarak dikkatle izlendi. Özellikle tıp, hukuk ve mühendislik gibi uzun süre erkek egemenliğiyle özdeşleşmiş disiplinlerde ilerleyen kadınların, basında yoğun ilgi görmesi, bu akademik başarıların rejimin ilerlemeci iddialarını simgeleştiren örnekler hâline gelmesine yol açmış oldu.

Türkiye'nin 1930'lu yıllarda yetiştirdiği ilk kadın avukatlar, hâkimler ve mühendisler arasında Süreyya Ağaoğlu ve Mihri Pektaş gibi isimler dikkat çekmektedir (Yıldız, 2017). Bu öncü kadınlar, mesleki kariyerleri ve kamusal alandaki görünürlükleriyle Cumhuriyet modernleşmesinin yalnızca yukarıdan şekillendirilen bir devlet politikası olmadığını, aynı zamanda yeni kuşakları fiilen dönüştüren bir toplumsal sürece karşılık geldiğini somut biçimde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu figürlerin sosyo-ekonomik kökenleri incelendiğinde, büyük ölçüde kentli, iyi eğitimli ve

Cumhuriyet ideolojisiyle uyumlu ailelerden geldikleri görülmektedir. Bu tablo, erken Cumhuriyet reformlarının kapsayıcılığı kadar sınıfsal sınırlarını ve modernleşme sürecinin ürettiği yeni eşitsizlikleri de tartışmaya açan önemli bir gösterge olarak değerlendirilmelidir.

3.2. Çalışma Hayatında

Eğitim alanında yaşanan dönüşümle paralel olarak kadınlar, çalışma hayatında da giderek daha görünür bir konum edinmeye başladı. Bu görünürlük ilkin ağırlıklı olarak devletin bürokratik yapısı ile sağlık ve eğitim alanlarında ortaya çıktı. Cumhuriyet'in erken döneminde kamu kurumlarında istihdam edilen kadın memurlar, yalnızca iş gücüne katılan bireyler olarak değil, aynı zamanda modern Türkiye'nin vitrinini oluşturan temsil figürleri olarak öne çıkarılıyorlardı. Bu durum, kamusal alandaki kadın istihdamının, Cumhuriyet ideolojisinin kadına atfettiği "ulusa hizmet eden yurttaş" rolünün kurumsal düzeydeki bir yansıması olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Özellikle Meşrutiyet'ten beridir öğretmenlik, memurluk veya sekreterlik gibi meslekler, kadınlar için en uygun meslekler olarak görülüyordu (Kandiyoti, 2013). Bu yüzden İstiklal Harbi'nin ardından kadınların öğretmenlik mesleğine yönelmeleri alışılmadık bir durum değildir (Kurnaz, 1991). Diğer taraftan kadınlar açısından her türlü mesleğe girmek ve çalışmak bir kadın olarak "kişiliğini gösterme" çabasının bir parçasıydı (Arat, 1998). Başlangıçta bu kaygı, ücret talebinin de önünde yer alıyordu fakat en sonunda erkeklerle eşit ücret alınması mücadelesi de gündeme gelecekti (Zihnioğlu, 2003).

1930–1960 yılları arasındaki süreç incelendiğinde, kadınların istihdama katılımının özellikle "beyaz yakalı" meslekler üzerinden belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Bu dönemde öğretmenlik, hemşirelik ve büro hizmetleri, kadınlar için en yaygın ve ulaşılabilir mesleki alanlar hâline geldi. Kadın emeğinin sektörel

dağılımı dikkate alındığında ise istihdamın büyük ölçüde kamu ve yarı kamusal alanlarda yoğunlaştığı, özel sektördeki kadın katılımının ise sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Cumhuriyet döneminde kadınların çalışma yaşamına dâhil oluşunun büyük ölçüde devlet politikaları ve yönlendirici bir kamusal irade çerçevesinde şekillendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Zaten Erken Cumhuriyet döneminden beridir kadınların doktorluk, avukatlık, memurluk, sanatkârlık mesleklerini icra etmeleri ve ticari faaliyetlere katılmaları devletin de istediği bir durumdu (Zihnioğlu, 2003).

Sanayi alanında ise kadın emeğinin görünümü farklı bir seyir izlemiştir. Erken Cumhuriyet yıllarında özellikle tekstil ve gıda sanayisi alanlarında kurulan devlet işletmeleri kayda değer bir kadın işgücünü bünyesine kattı. Buna rağmen fabrika işçisi kadınlar, Cumhuriyet'in idealize ettiği "*model modern kadın*" tasvirinin büyük ölçüde dışında kalıyordu. Çünkü kadınların uzun mesai saatlerine ve düşük ücrete rağmen var olmaya çabaladıkları çalışma yaşamı, onların toplumsal yaşamdaki varlıklarını en az düzeye indirgiyordu (Özer, 2009). Görünür olmaya çalıştıkları iş yaşamı, toplumsal alanda görünmez olmalarına neden oluyordu.

Dolayısıyla fiziksel güce dayalı iş yaşamında kadınların, dönemin siyasal söyleminde ve görsel-yazılı medyasındaki görünürlüğü çoğu zaman daha azdı. Bu durum, modernleşme anlatısının belirgin sınıfsal niteliğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Cumhuriyet söyleminde öne çıkarılan ideal kadın profili kentli, eğitimli ve meslek sahibi bir figür üzerinden inşa edilirken, emekçi sınıflara mensup kadınlar ya temsil edilmemiş ya da tali ve ikincil bir konumda tutulmuştur. Yine de hak talebi söz konusu olduğunda kamuoyunda görünür olduklarını ve sorunlarına eğildiğini söylemek mümkündür.

"Devlet feminizmi" kavramı, bu bölümde tartışılan dinamikleri kavramsal düzeyde en açıklayıcı biçimde kuşatan

çerçevelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu yaklaşım, kadınlara tanınan hakların toplumsal baskıların ya da özerk bir feminist mücadelenin sonucu olarak değil, devletin yukarıdan aşağıya işleyen reformist iradesiyle biçimlendiğini ifade eder. Çünkü kadın haklarının kazanımına yönelik kamuoyu oluşturabilecek bir örgütlenme olmadığı gibi iktidardan bu talepler çerçevesinde siyaseti yönlendirebilecek bir talep de bulunmuyordu (Yılmaz, 2010). Bu durum da "Devlet Feminizmi" adı verilen ve kadın haklarıyla ilgili kazanımların devlet tarafından düzenlendiği olgusunun ortaya çıkması ile sonuçlandı (Yıldız, 2017). Özellikle kadın kimliğinin "vatana borçluluk" temasıyla inşa edilmesi kaygısını taşımaktaydı (Ak, 2016). Devlet feminizmi kapsamında sağlanan haklar ve imkânlar, devletin siyasal önceliklerine ve dönemin politik konjonktürüne bağlı olarak yeniden tanımlanabilir, daraltılabilir ya da geri çekilebilir bir nitelik taşımaktadır. Yine de dönem açısından bu kavram, kadınların özgürleşmesinden çok "*çağdaşlaşmasını*" amaç ediniyordu (Ağduk, 2013). Kadının hali hazırdaki kısıtlamalardan ne kadar özgürleşebileceği de "çağdaşlaşma" kavramının nasıl algılandığı, uygulandığı ve ne kazandırabildiği ile ilgiliydi. Nitekim 1950'li yıllardan itibaren çok partili hayata geçilmesiyle birlikte muhafazakâr ve dinî söylemlerin güç kazanması, Cumhuriyet'in erken döneminde elde edilen kimi kazanımların yeniden tartışmaya açılmasına zemin hazırlamıştır. Bu tablo, devlet feminizminin ilerletici ve açıcı yönlerini teslim ederken, aynı zamanda bu modelin yapısal kırılganlıklarını ve süreklilik sorunsalını da dikkate almayı zorunlu kılmaktadır.

3.3. Siyaset Alanında

Cumhuriyet'in erken döneminde Türk kadınlarına tanınan siyasal haklar hem Türkiye ölçeğinde hem de uluslararası karşılaştırmalar bağlamında kayda değer bir dönüm noktasına karşılık gelmektedir. 1930 yılında kadınların belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına kavuşması, 1934'te ise milletvekili

düzeyinde siyasal temsile dâhil edilmeleri, Cumhuriyet rejiminin kadın yurttaşlığına atfettiği merkezi önemi ortaya koymuştur (Kandiyoti, 1996). Bu düzenlemelerle Türkiye, dönemin birçok Batı Avrupa ülkesini geride bırakmış; örneğin Fransa'da kadınlara oy hakkının ancak 1944'te, İtalya'da 1945'te ve Yunanistan'da 1952'de tanınmış olması, Türkiye deneyiminin karşılaştırmalı bağlamda ne denli erken bir tarih taşıdığını göstermektedir. Bu yönüyle kadınlara siyasal katılma haklarının tanınması, Cumhuriyet modernleşmesinin uluslararası alanda da sembolik bir ilerleme göstergesi olarak işlev görmüştür (Koray, 1995).

Diğer taraftan kadınların 1933 senesinden itibaren mahalli seçimlerde muhtar ya da ihtiyar heyeti azası olarak seçilebilmeleri de dönemin gündemini işgal eden ve kamuoyunun dikkatini çeken bir süreç oldu. Anadolu'nun en ücra köşesinde bile olsa muhtarlık ya da aza seçimini kazanan kadınlara gazetelerde, mümkünse fotoğraflarıyla beraber yer verilmesi kadınların görünürlüğünü artırma çabası olarak okunmalıdır.

Kadınlara yüklenen misyon ve onları görünür kılma çabası, Cumhuriyet yönetiminin Batı dünyası nezdinde meşruiyet kazanma arayışıyla doğrudan ilişkilidir. Kadınlara tanınan siyasal haklar, "modern Türkiye" imgesinin uluslararası alanda inşa edilmesinde etkili bir diplomatik araç olarak kullanılmıştır. Hakların verilme zamanı ve uygulanış biçimi, bunların güçlü bir toplumsal baskının sonucu olmaktan ziyade ideolojik ve stratejik bir tercihin ürünü olduğunu düşündürmektedir. Nitekim 1927'de kurulan Türk Kadınlar Birliği'nin, kadınlara siyasal haklar tanınması yönündeki örgütlü mücadelesi, bu hakların tanınacağı döneme denk düşmüş; ancak hakların resmen verilmesinin ardından bu birlik kapatılarak bağımsız bir siyasal aktör olarak varlık göstermesinin önü kesilmiştir. Bu gelişmeler, kadınlara tanınan siyasal hakların sınırlarının ve denetiminin devlet tarafından titizlikle belirlendiğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

O zamandan beridir Türk kadınlarının siyasi hakları kendi çaba ve etkileriyle mi aldıkları, yoksa Kemalist rejimin mi o hakları bahşettiği tartışması halen sürmektedir. Fakat özellikle 1930 senesinde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın da katıldığı ilk çok partili belediye seçimleri süreci bu konuda önemli bir ayraç görevi görür (Zihnioğlu, 2003). Kadın örgütlenmeleri elbette ki kadınların kazanımları konusunda kamuoyunda farkındalık yaratmak için büyük çabalar göstermişlerdir fakat henüz toplumu dönüştürücü ve ikna edici bir etkiye sahip değillerdir. Dolayısıyla Kemalist iktidarı bu hakları vermesi yönünde bir şeyleri yapmaya zorlayacak toplumsal bir güçleri de bulunmamaktadır. Dönemin gazetelerinden de anlaşılacağı üzere toplumda kadınların henüz bu kazanıma sahip olamayacakları yönünde kanaat yaygındır ve görüldüğü kadarıyla belediye seçimlerine katılma hakları Kemalist rejimin takdir etmesiyle verilmiştir. Zaten Demokrat Parti iktidarı döneminde kadınların kazanımlarının toplum tarafından tekrar sorgulanması ve aksi yönde taleplerin gündeme gelmesi de toplumdaki yaygın kadın hakları karşıtı anlayışın, Demokrat Parti iktidarına kadar görmezden gelindiği ve görünmez kılındığı şeklinde okunmalıdır. Yine de Cumhuriyet rejiminin gereği olarak görülen ve gerçekleştirilen devrimler vatandaşların, özellikle kadınların, kendilerini eğitebilecekleri ve sosyo-ekonomik statülerini yükseltebilecekleri bir fırsat yaratıyordu (Arat, 1995).

Kadınların devlet yönetimine doğrudan katılma hakları 1934 yılında verildi ve kadınlar ilk defa 1935 yılındaki genel seçimlere katıldılar. Bu hakkın Cumhuriyet'in ilanından yalnızca 12 sene, 1924 Anayasası'nın ilanından 11 sene sonra tanınmış olması, diğer devletlerin bu hakkı hangi senede verdiği ile ilgili klasik karşılaştırmadan daha önemli bir değerlendirme olarak alınmalıdır. Zira halkın, kendisini kendi içerisinden ve kendisinin seçtiği kimselerle yönetmesi anlamında Cumhuriyet, 1934 yılına kadar aslında "erkeklerin Cumhuriyeti" durumundadır. 1924

Anayasası'nda da bu durum "erkek Türklerin seçme seçilme hakkı" olarak ifade edilmekteydi. Demek ki erkek Türklerin kendi içerisinde seçtiği erkek Türkler aracılığıyla devleti yönetmesi söz konusuydu. Kadınların 11 yıl sonra yönetime katılma haklarının tanınması; onların artık gerçek anlamıyla birer vatandaş konumuna yükseldiğini ve Cumhuriyet'in doğrudan bir parçası olduğunu göstermektedir. Burada dikkat edilecek husus Cumhuriyet'in ilanı ile kadınların bu rejime dâhil edilmesi arasında geçen sürenin kısalığıdır.

1935 genel seçimleri sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 18 kadın milletvekilinin girmesi, dönemsel ve karşılaştırmalı ölçekte dikkat çekici bir temsil oranına karşılık gelmektedir (Toprak, 2015). Ancak bu temsilin büyük ölçüde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın merkezden belirlediği aday listeleri aracılığıyla gerçekleşmiş olması, siyasal katılımın niteliğine ilişkin önemli bir sınırlılığı da beraberinde getirmiştir. Bu koşullar altında kadın milletvekilliği ilerici bir adım olmakla birlikte, büyük ölçüde sembolik bir siyasal özneleşme adımı olmaktan pek öteye geçemedi. Yine de ilginçtir ki sonraki dönemlerde kadın vekillerin Meclis'teki erkek vekillere oranı daha düşük olacaktır (Pişkinsüt, 1998).

Kadınların meclise girmeleri, bu haliyle "devlet feminizmi" olgusunun en görünen yanlarından biridir. Meclis'te yer alan kadın milletvekilleri yasama faaliyetlerine katılmış olsalar da feminist talepler etrafında ortak bir siyasal gündem geliştirerek kolektif bir aktör hâline gelmeleri de mümkün olamamıştır. Bu durum, tek parti döneminin otoriter siyasal yapısının genel bir sonucu olarak okunabileceği gibi, aynı zamanda kadınların siyasal alandaki varlığını denetim altında tutmaya yönelik cinsiyete özgü bir sınırlandırma mekanizmasının varlığına da işaret etmektedir. Buna rağmen bütün bu yapısal dönüşüm kadınlara eğitim görme ve iş sahibi olma olanağı yaratırken kendi statülerini de yükseltmelerine imkân tanıyordu (Arat, 1995).

Siyasal temsilde erken Cumhuriyet döneminde sağlanan bu görece görünürlüğün sonraki yıllarda sürdürülememesi, ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir tarihsel sorunsala işaret etmektedir. Çok partili hayata geçişin ardından, özellikle 1950'li yıllarda Meclis'teki kadın milletvekili oranının keskin biçimde gerilemesi, kadınların siyasal alandaki varlığının neden tek parti döneminin kurumsal ve ideolojik koşullarına sıkı sıkıya bağlı kaldığını sorgulamayı gerekli kılmaktadır. Bu gerileme, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ortaya çıkan temsil tablosunun neden kalıcı ve yaygın bir toplumsal dönüşüme evrilemediğini; başka bir deyişle sembolik kazanımların neden sürdürülebilir bir siyasal katılım pratiğine dönüşemediğini tartışmaya açan, kritik bir kırılma noktası olarak değerlendirilmelidir.

Bütün bu süreç, Birinci Feminist Dalganın taleplerinin Türkiye'de aşağı yukarı karşılık bulduğunu fakat mevcut kazanımları ile rejimin kontrolüne girmekten kurtulamadığını göstermektedir.

4. Kamusal Alanda Modern Kadın İmgesinin İnşası

4.1. Basın ve Popüler Kültür

Cumhuriyet dönemindeki ideolojik yeniden yapılanma, bu bölümde daha önce de vurgulandığı gibi, yalnızca yasa ve kurumlar aracılığıyla değil, aynı zamanda görsel ve söylemsel üretimler yoluyla da hayata geçirildi. Meşrutiyet döneminde kadın, basın yoluyla kamuoyu tarafından görünür olmaya başlamıştı. Bu görünürlük daha çok saç ve cilt bakımından adabı muaşeret ve pratik ev bilgilerine uzanan görece dar bir alana sıkışmış durumdaydı (Özer, 2009). Erken Cumhuriyet dönemi basını, modern Türk kadını imgesinin hem kurulmasında hem de toplumsal dolaşıma sokulmasında merkezi bir rol oynadı (Altunbay, 2013). *Cumhuriyet*, *Ulus* ve *Tan* gibi gazeteler ve bazı dergiler, kadınları kamusal yaşamın etkin ve görünür özneleri olarak betimleyen haberler,

röportajlar ve fotoğraflarla bu idealin yaygınlaşmasına katkıda bulundular. Böylece basın, Cumhuriyet modernleşmesinin hedeflediği toplumsal cinsiyet düzenini yalnızca yansıtmakla kalmadı, onu aktif biçimde üreten ve meşrulaştıran bir ideolojik araç olarak işlev gördü (Özer, 2009).

Fotoğrafın bu dönemde üstlendiği ideolojik rol, ayrıca ele alınmayı gerektirecek ölçüde belirleyicidir ve toplumsal açıdan dönüştürücü bir etkiye sahiplerdir (Özer, 2009). Gazetelerin ilk sayfalarında yer verilen mezuniyet törenlerinden iş yerlerine, spor karşılaşmalarından kamusal etkinliklere uzanan sahnelerde yer alan kadın imgeleri, bir yandan yaşanan dönüşümün kanıtı olarak sunulurken diğer yandan hedeflenen toplumsal değişimi önceden görünür kılan bir yönlendirme aracına dönüşüyordu. Özellikle kadınların edindikleri mesleklerle ilgili haberlere iliştirilen fotoğraflar, kadının görünürlüğünü artırma işlevi de görüyordu. Bu görsel üretim, söylemsel çerçevelerle birlikte işleyerek modernleşme ideolojisinin gündelik yaşamın dokusuna sızmasını mümkün kıldı. Fotoğraf, böylece yalnızca bilgiyi aktaran bir araç olmanın ötesine geçerek yeni toplumsal normları inşa eden, pekiştiren ve "olağan" hâle getiren güçlü bir ideolojik aygıt olarak işlev görüyordu.

Bu dönemde giyim pratikleri, modernleşme sürecinin en çarpıcı ve kolay fark edilen simgelerinden biri hâline geldi. Peçe ve çarşafın yerini alan Batılı kıyafetler, basit bir estetik tercih değişimini aşarak uygarlık anlayışı, ilerleme fikri ve laik kimlikle özdeş bir anlam dünyası üretiyordu. Buradaki temel anlayış, peçe ve çarşafın toplumun ve geleneğin zorlamasıyla kuşanılan kıyafetler olmaları karşısında, yeni tarz kıyafetlerin özgür tercihlerin nesnesi olarak algılanmasıdır. Özellikle 1925 tarihli Şapka Kanunu ve devletin teşvik ettiği genel giyim dönüşümü, bedenin ve kamusal görünürlüğün modernlik söylemiyle doğrudan ilişkilendirildiği politik müdahaleler olarak okunmalıdır. Her ne kadar Şapka Kanunu kadınlara yönelik bir uygulama içeriğine sahip olmasa da, erkeklerin

yaşadığı dönüşüm kadınlar üzerinde de etkisini gösterecektir. Dergi kapaklarında sıkça yer verilen genç, zarif giyimli ve spor yapan kadın imajları ise bu ideolojik yönelimin görsel anlatısını kurmuştur (Sancar, 2014). Bu türlü görselleri yalnızca Batılı tarzda giyimi özendirmek olarak okumak da hatalı olabilir. Toplumun bu tarz giyimi görmeye alışmasını sağlamak ve kabullenmesini kolaylaştırmak da sorunun bir diğer yanı olarak görülmelidir. Yine de söz konusu temsil dili, kentli, eğitimli ve Cumhuriyet ideolojisiyle uyumlu kadını normlaştırırken; bu kalıbın dışında kalan kadınlık hâllerini büyük ölçüde görünmez kılarak, modernleşme anlatısının tahakkümcü ve seçici karakterini de açığa çıkarıyordu.

4.2. Spor, Sanat ve Kamusal Etkinliklerde Kadın

Cumhuriyet'in "Modern Türk Kadını" imgesinin kurulmasında spor, sanat ve çeşitli kamusal etkinlikler de belirleyici işlevler üstlendi. Modernleşme vizyonu, kadını edilgen bir izleyici konumunda değil, toplumsal yaşamın aktif bir öznesi olarak tasarlıyordu. Bu doğrultuda kadın sporcuların görünürlüğü özellikle teşvik edilerek; voleybol, yüzme ve atletizm gibi alanlarda başarı elde eden kadınlar, modern ve sağlıklı beden idealinin somut temsilcileri olarak basında geniş biçimde yer buluyordu (Yıldız, 2017). Dolayısıyla bu temsiller, kadının fiziksel yetkinliğini ve kamusal alandaki etkinliğini vurgulayarak modernleşme söyleminin beden, disiplin ve ilerleme eksenlerini görselleştiren önemli araçlar hâline geldi. Tenis oynamak veya otomobil kullanmak gibi o dönem için üst tabakadan sayılabilecek sınıfların faaliyetleriyle olan ilişkileri gazetelerin gündeminde yer alıyordu (Özer, 2009).

Sportif faaliyetlerin taşıdığı ideolojik anlam bu bağlamda özellikle dikkat çeker. Kadın bedeninin spor yoluyla kamusal alanda görünür kılınması, bir yandan geleneksel örtünme ve mahremiyet normlarına sembolik bir meydan okuma olarak işlev görürken, diğer yandan uygarlık ve ilerlemenin somut bir göstergesi olarak

sunulmaktaydı. Sağlıklı bir neslin yetişmesinin kadının spor faaliyetleri ile sağlıklı bir bedene sahip olması ile ilişkilendirilmesi, bu açıdan olağan bir ilişkilendirmeydi (Demirci Yılmaz, 2015). Sadece tam kamusal kurumlar değil Kızılay gibi yarı resmi sayılabilecek devlet destekli cemiyet ve dernek örgütlenmeleri de bu amaçlara hizmet etmek için kullanılabilmekteydi (Bulut, 2007). Kızılay bünyesinde açılarak faaliyet yürüten "Gençlik ve Sağlık Kampları" örneklerinde sadece erkek çocuklar değil, kız çocuklarının da özellikle etkinliklere dâhil edildiği ve sağlıklarının, beden eğitimlerinin ve spor yaşamlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmelerinin amaçlandığı gözlenmekteydi (Bulut, 2009). Böylece, Cumhuriyet yönetiminin beden eğitimi ve sporu teşvik etmesi, yalnızca ulusun fiziksel sağlığını ve direncini artırma hedefiyle sınırlı kalmadı; aynı zamanda modern, dinamik ve ileri bir toplum imgesini görsel olarak üretmenin de bir aracı oldu. Bu çerçevede Sabiha Gökçen'in 1937'de gerçekleştirdiği savaş pilotluğu görevi, kadın bedeni, kamusal alan ve modernlik ilişkisi açısından Cumhuriyet söyleminin ulaştığı en radikal ve simgesel eşiklerden birini temsil etmektedir (Altınay, 2013).

Sanat alanında da modernleşme sürecine paralel bir dönüşüm yaşanmıştır. Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim alan kadın ressam ve heykeltıraşlar, yalnızca bireysel sanatsal üretimleriyle değil, aynı zamanda yeni Türkiye'nin kültürel kimliğinin şekillenmesi ne katkıda bulunan aktörler olarak görülüyordu. Müzik ve opera sahnesinde Ferhunde Remzi, Kemalât Reşit ya da Semiha Berksoy gibi isimlerin öne çıkması ise Batılı yüksek kültür formlarını benimseyen Türk kadını figürünün taşıdığı simgesel gücü görünür kılan bir etken oldu (Filiz, 2017). Cumhuriyet Bayramı törenleri, spor şenlikleri, sergi ve fuarlar, modernleşme ideolojisinin topluma doğrudan sunulduğu kamusal vitrinlere dönüşerek bu etkinliklerde kadınların aktif ve görünür biçimde yer alması hem ulusal

ilerlemenin hem de Cumhuriyet rejiminin başarı anlatısının somut bir göstergesi olarak işlev gördü.

Sonuç

Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde kadının kamusal alandaki konumunda yaşanan dönüşüm, ancak tarihsel karmaşıklığı, ideolojik çelişkileri ve uzun vadeli toplumsal sonuçları birlikte dikkate alındığında anlamlı biçimde kavranabilir. Bir tarafta eğitim, hukuk, siyaset ve çalışma yaşamı gibi alanlarda kadınların önündeki yapısal engelleri büyük ölçüde kaldırmayı hedefleyen köklü reformlar yer alırken; diğer tarafta bu reformların sınırlarını ve yönünü tayin eden devletçi ve ulusalcı ideolojik çerçeve bulunmaktadır. Bu ikili yapı, Cumhuriyet modernleşmesini tek boyutlu bir ilerleme hikâyesinden ziyade çok katmanlı, gerilimli ve çelişkilerle yüklü bir süreç olarak değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla bu deneyimi doğrusal bir gelişme anlatısına indirgemek yerine, kazanımlar ile sınırlılıkları, özgürleştirici hamleler ile denetleyici mekanizmaları birlikte ele alan eleştirel bir perspektif benimsemek analitik açıdan daha açıklayıcı olacaktır.

Süreklilik ve kopuş dinamikleri birlikte ele alındığında ortaya çıkan tablo şu şekilde özetlenebilir: Geç Osmanlı döneminde gelişen kadın hareketi ve buna eşlik eden düşünsel birikim, Cumhuriyet reformlarının toplumsal zeminini ve meşruiyetini hazırlamıştır. Ancak Cumhuriyet'in kadın politikaları, bu mirası özerk ve eleştirel bir feminist hareket olarak sürdürmek yerine, onu büyük ölçüde devlet eliyle yürütülen bir modernleşme projesinin parçası hâline getirmiştir. Nezihe Muhiddin'in öncülüğünde kurulan Türk Kadınlar Birliği'nin 1935 yılında kapatılması, bu yaklaşımın en çarpıcı göstergelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu adım, devletin bir yandan kadınlara haklar tanıyan kurucu özne rolünü üstlenirken, diğer yandan bağımsız feminist örgütlenmeleri

sınırlandıran ve denetim altına alan bir iktidar pratiği benimsediğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Bu durum, reformların özgürleştirici boyutlarını inkâr etmeden sorgulanması gereken temel gerilimi oluşturmaktadır. Cumhuriyet modernleşmesi, kadına tanıdığı eğitim, çalışma ve siyasi katılım haklarıyla dönemin birçok ülkesinin çok ötesine geçmiştir. Ancak bu hakların verilme biçimi, zamanlaması ve ideolojik çerçevesi, kadını özerk bir siyasi özne olarak değil, ulusal kalkınma projesinin bir unsuru olarak konumlandırmıştır. Özgürleşme ve denetim, bu süreçte eşzamanlı ve iç içe geçmiş biçimde var olmuştur.

Türkiye'de toplumsal cinsiyet, kamusal alan ve modernleşme literatürüne katkı açısından bakıldığında, bu bölümün tartışmaları birkaç temel tematik ekseni görünür kılmaktadır. Devlet feminizmi kavramının sunduğu analitik imkânlar kadar sınırları; modernleşme ile özgürleşme arasındaki ilişkinin doğrusal ve kesintisiz bir süreç olarak ele alınamayacağı gerçeği; kadın bedeninin ve kamusal görünürlüğünün ideolojik mücadelenin merkezî bir alanı hâline gelmesi; modernleşme deneyiminin sınıf, coğrafya ve etnisite temelinde eşitsiz biçimde dağılması ve son olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan sürekliliğin toplumsal cinsiyet tarihi perspektifiyle yeniden düşünülmesi, bu çalışmanın kalıcı bir tartışma zemini oluşturmayı amaçladığı başlıca meseleler olarak öne çıkmaktadır.

Bu alt başlıkların günümüz Türkiye'sindeki toplumsal cinsiyet tartışmalarıyla güçlü ve süreklilik arz eden tarihsel bağlar taşıdığı açıktır. Laiklik ile muhafazakârlık arasındaki gerilimlerin canlılığını koruması, kadın bedeninin hâlen ideolojik çatışmaların merkezinde yer alması ve kadınların kamusal alandaki görünürlüğünün siyasal iklime bağlı olarak artıp azalması, erken Cumhuriyet döneminde kurulan yapısal düzeneklerin bugüne uzanan yansımaları olarak okunabilir. Bu nedenle söz konusu bölüm,

yalnızca geçmişe dönük bir tarihsel analiz olarak değil, aynı zamanda bugünü kavrama çabası olarak da değerlendirilebilir. Geçmişin kadın politikalarını eleştirel bir gözle yeniden düşünmek hem tarihsel süreklilikleri açığa çıkarmak hem de güncel siyasal ve toplumsal sorunları anlamlandırmak açısından hâlâ canlı ve üretken bir soruşturma alanı olmayı sürdürmektedir.

Kaynakça

Ağduk, M. (2013). Cumhuriyet'in Asil Kızlarından 90'ların Türk Kızlarına… 1990'larda Bir "Türk Kızı": Tansu Çiller. *Vatan, Millet, Kadınlar*. (Ayşe Gül Altınay, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ak, H.Ş. (2016). *Türkiye'de Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rolleri ve Siyasal Katılımı*. (Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Ankara.

Altınay, A.G. (2013). Ordu-Millet-Kadınlar: Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen. *Vatan, Millet, Kadınlar*. (Ayşe Gül Altınay, Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Altunbay, M. (2013). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Mecmualarının Roli ve Âsâ-ı Nisvân Mecmuası. *Turkish Studies* 8(13). 455-467.

Arat, Y. (1995). 1980'ler Türkiyesi'nde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm'in Radikal Uzantısı, *Türkiye'de Kadın Olgusu*. (Necla Arat, Der.). İstanbul: Say Yayınları.

Arat, Y. (1998). Türkiye'de Modernleşme Projesi ve Kadınlar. *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*. (Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Der.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bulut, F. (2025a). Gençliğin Kurumsallaşması: Türk Ocakları, Halkevleri ve İzcilik. (Ş. Büyükboyacı, Ed.), *Atatürk ve Gençlik: Cumhuriyet İdeolojisinin Temel Dinamiği* (ss. 111-140). Efe Akademi Yayınları.

Bulut, F. (2025b). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Eğitim Reformları. (Ş. Büyükboyacı, Ed.), *Türk Eğitim Tarihi: Dönüşümler, Reformlar ve Gelecek Perspektifleri* (ss. 27-50). Efe Akademi Yayınları.

Bulut, F. (2025c). Kelimelerin Savaşı: Söylem, İdeoloji ve Modern Türkiye'nin İnşasında Dilin İktidarı. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research, 12*(125), 2413-2424.

Bulut, T. (2007). Cumhuriyet'in Bir Gençlik Projesi Olarak Kızılay Kampları (1936-1950). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,*6 (14), 103-125.

Bulut, T. (2009). Milli Şef Dönemi Sağlık, Gençlik, Beden Terbiyesi ve Spor Politikalarına Ortak Bir Uygulama Örneği: Buca Kızılay Gençlik Kampı. *İzmir'in Sağlık Tarihi Kongresi Bildirileri (1-3 Aralık 2005),*(E. Akçiçek ve O. Kınlı (Ed.), (ss. 150-176), İzmir: Egetan Yayınları.

Çakır, S. (2018). Osmanlı Kadın Hareketi: Yirminci Yüzyılın Başında Kadınların Hak Mücadelesi, *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*. (Hülya Şimga, Fatoş Gökşen. Bertil Emrah Oder, Deniz Yükseker, Der.). Koç Üniversitesi Yayınları. 93-106.

Çelik, H. A. (2025). Milli Mücadele Döneminde Gençliğin Rolü: Kurucu Ruhun Taşıyıcısı (1919 – 1923). (Ş. Büyükboyacı, Ed.). *Atatürk ve Gençlik: Cumhuriyet İdeolojisinin Temel Dinamiği* (ss. 53-86). Efe Akademi Yayınları.

Davutoğlu, A. (2015). *Türkiye'de Refah Rejiminin Cinsiyeti: Feminist Eleştirel Bir Bakış*. (Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Kocaeli.

Demirci Yılmaz, T. (2015). *Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları*. Cogito 81. 65-90.

Gören. Z. (1998). Açılış Konuşmaları. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 3-8.

Kandiyoti, D. (1997). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. (Aksu Bora, Feyziye Sayılan, Şirin Tekeli, Hüseyin Tapınç, Ferhunde Özbay, Çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Koray, M. (1995). Kadın Siyaset Kota, *Türkiye'de Kadın Olgusu*. (Necla Arat, Der.). İstanbul: Say Yayınları.

Kurnaz, Ş. (1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Mumcu. A. (1998). Türk Kadınının Hukuksal Kimliğini Kazanması Sorunu. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 81-96.

Odyakmaz. Z. (1998). Kamu Hizmetinde Türk Kadını. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 143-153.

Özer, İ. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları.

Öztan, G.G. (2013). Türkiye'de Milli Kimlik İnşası Sürecinde Militarist Eğilimler ve Tesirleri. *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*. Nurseli Yeşim Sünbüloğlu, Der.). İstanbul: İletişim Yayıncılık. 75-113.

Pişkinsüt, S. (1998). Karar Alma Mekanizmalarında Eşitlik. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 187-193.

Sancar, S. (2012). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Saygın. I. (1998). Açılış Bildirisi. *Farklı Cinslerin Eşitliği Sempozyumu Bildirileri (17-18 Mayıs 1998)*. İzmir: Dokuz Eylül Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No 86. 35-40.

Sünbüloğlu, N. Y. (2013). Giriş: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir Çerçeve. *Erkek Millet Asker Millet: Türkiye'de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler*. Nurseli Yeşim Sünbüloğlu, Der.). İstanbul: İletişim Yayıncılık. 9-44.

Toprak, Z. (2015). *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Velidedeoğlu, H. V. (1970). *Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınlığının Çilesi*. İzmir: İzmir Meslek Kadınları Kulübü Yayınları.

Yıldız, F. (2017). *Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Değişen Kadın Rollerinin Basın Aracılığıyla Sunuluşu (1930-1938)*. (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Kayseri.

Yılmaz, A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, IX/20-21, 191-212.

Yılmaz, A. (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Çocuk Eğitimi. *Canik: Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu (15-17 Mayıs 2015)*. 1325-1332.

Zihnioğlu, Y. (2003). *Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*. İstanbul: Metis Yayınları.